केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

Central Sanskrit University

56-57, सांस्थानिकक्षेत्रम्, डी-ब्लाक, जनकपुरी, दिल्ली – 110058

56-57, Institutional Area, D-block, Janakpuri, Delhi- 110058

विद्यावारिधिप्रवेशः 2025-26

Ph.D. Admission 2025-26

लिखितप्रस्तुतीकरणपाठ्यक्रमः

Syllabus for Written Presentation

केन्द्रीय संस्कृत विश्वविद्यालय नई दिल्ली द्वारा विद्यावारिधि (Ph.D.) सत्र 2025-26 में प्रवेशार्थ साक्षात्कार प्रक्रिया के अन्तर्गत आयोज्यमान लिखित प्रस्तुतीकरण 60 अङ्कों का आयोजित किया जायेगा। जिसमें 30-30 अङ्कों के दो भाग होंगे। प्रथम अ-भाग में अनुसन्धान पद्धति से सम्बद्ध प्रश्न होंगे, जो सभी अभ्यर्थियों के लिए अनिवार्य होंगे। द्वितीय ब-भाग (वैकल्पिक) में स्नातकोत्तरस्तर (P.G. Level) में अधीत विषय से सम्बद्ध प्रश्न होंगे। सभी प्रश्न निबन्धात्मक होंगे। प्रस्तुतीकरण हेतु 02 घण्टे निर्धारित हैं। सभी संस्कृत विषय एवं शिक्षाशास्त्र के छात्रों को संस्कृत भाषा में ही उत्तर लिखना अनिवार्य है। हिन्दी एवं अंग्रेजी भाषा के छात्र सम्बद्ध भाषा में ही उत्तर लिखेंगे। आधुनिक विषय के छात्र हिन्दी या अंग्रेजी में उत्तर लिख सकते हैं।

The written presentation organized by Central Sanskrit University, New Delhi under the interview process for admission in Vidyavaridhi (Ph.D.) session 2025-26 will be conducted for 60 marks. It will have two parts of 30-30 marks. The first part ‘A’ will have questions related to research methodology, which will be compulsory for all candidates. The second part ‘B’ (optional) will have questions related to the subject studied at postgraduate level. All questions will be descriptive type. 02 hours are prescribed for presentation. It is compulsory for all Sanskrit and Education students to write answers in Sanskrit language only. Students of Hindi & English languages will write answers in the relevant language only. Students of modern subjects can write answers in Hindi or English.

अ-भागः, अनिवार्यः

A – Part, Compulsory

अनुसन्धानपद्धतिः (Research Methodology)

- अनुसन्धानस्य सम्प्रत्ययः आवश्यकता च

  Concept and Needs of Research
- राष्ट्रियशिक्षानीतौ (2020) शोधसम्बद्धविषयाणां परिचयः

  Introduction of NEP in Research Perspective
- केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य शोधनीतेः परिचयः

  Introduction of Research Policy of CSU
- शोधस्य प्रकाराः - मौलिकं व्यवहृतं क्रियात्मकञ्च

  Types of Research – Fundamental, Applied and Action Research
- गुणात्मकं मात्रात्मकञ्च अनुसन्धानम्

  Qualitative and Quantitative Research
- शोधसमस्या – शोधक्षेत्राणि स्रोतांसि च

  Research Problem – Scopes and Sources
- सम्बद्धसाहित्याध्ययनम्

  Review of Related Literature
- शोधविधयः - गुणात्मकविधयः मात्रात्मकविधयश्च

  Research Methods - Qualitative and Quantitative Methodes
- शोधप्रस्तावः, शोधप्रबन्धः, शोधपत्रञ्च

  Research Proposal, Research Thesis and Research Paper
- प्रदत्तसङ्कलनं विश्लेषणञ्च

  Collection and Analysis of Data

ब-भागः, वैकल्पिकः

B –Part, Optional

निम्नलिखितेषु विषयेषु/शास्त्रेषु कश्चन एकः

One among the following subjects/discipline)

1. **वेदः/पौरोहित्यम्/कर्मकाण्डम्/ वेदभाष्यम्**

- वैदिकसाहित्यस्य सामान्यपरिचयः
- ऋग्वेदसंहितायां सर्गविचारः
- माध्यन्दिनसंहितायां रुद्रस्वरूपम्
- ब्राह्मणस्वरूपं भेदाश्च
- आरण्यके पञ्चमहायज्ञाः, कूष्माण्डहोमश्च
- उपनिषदि श्रेयोमार्गः प्रेयोमार्गश्च
- निरुक्ते षड्भावविकाराः, देवतास्वरूपविचारः, ऋचां त्रैविध्यञ्च
- त्रैस्वर्यप्रदर्शनं, स्वरितभेदाः, विवृत्तिः, स्वरभक्तिश्च
- ब्राह्मणानि आरण्यकानि च
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

2. **व्याकरणम्**

- पञ्चसन्धयः
- समासाः
- कारकाणि
- प्रत्ययाः
- स्फोटस्वरूपम्
- शाब्दबोधः
- महाभाष्यम् - पस्पशाह्निकम्
- वृत्तिविचारः
- संज्ञासूत्रविचारः
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

3. ज्योतिषम्

- नक्षत्र-राशि-ग्रहपरिचयः
- अरिष्टयोगाः आयुर्दायविचारश्च
- नाभसयोगाः राजयोगाश्च
- मुहूर्तविचारः नवविधकालमानञ्च
- ग्रहभगणपरिचयः ग्रहस्पष्टीकरणं ग्रहणविचारश्च
- सरलत्रिकोणगणितम्
- क्षेत्रव्यहारगणितम्
- गोलीयरेखागणितम्
- चापीयत्रिकोणगणितं वास्तुविचारश्च
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

4. पुराणेतिहासः

- महापुराणसामान्यपरिचयः
- पुराणलक्षणम्
- सृष्टिविषयकावधारणम्
- राजतरङ्गिण्याः (कल्हणविरचितायाः) विषयसारः
- महाभारते भीष्मपर्व
- श्रीमद्भागवतमहापुराणम् – दशमस्कन्धः
- भक्तियोगमाहात्म्यं भक्तिविकासक्रमः, भक्तिभेदाः,भक्तिरससाधनानि तत्फलानि च
- विविधवर्षाणां वर्णनं भारतवर्षस्य द्वीपान्तराणाञ्च वर्णनम्
- विविधदेवताप्रतिमानिर्माणक्रमः प्रसिद्धानि पौराणिकाख्यानानि च
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

5. धर्मशास्त्रम्

- धर्मस्रोतांसि
- आचारविमर्शः
- व्यवहारविमर्शः
- प्रायश्चित्तविमर्शः
- कालसत्तानिर्णयः तिथिसामान्यनिर्णयश्च
- श्राद्धविमर्शः
- सीमाविवादः
- वाक्पारुष्यं दण्डपारुष्यं स्त्रीसंग्रहणञ्च
- दत्तकधर्मः दत्तकाशौचनिर्णश्च
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

6. मीमांसादर्शनम्

- मीमांसापरिचयः
- धर्मपदार्थनिरूपणम्
- भावनायाः मुख्यविशेष्यत्वम्
- तुल्यं च साम्प्रदायिकमित्यादिसिद्धान्तसूत्रार्थविचारः, औदुम्बराधिकरणम्
- विधिविमर्शः शाब्दबोधप्रक्रिया
- षड्विधतात्पर्यनिर्णायकलिङ्गानि
- आधुनिकयुगे मीमांसाशास्त्रोपयोगः
- प्रामाण्यवादः
- अपूर्वाधिकरणसिद्धान्तः
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

7. न्यायवैशेषिकदर्शनम्

- वैशेषिकशास्त्रपरिचयः
- प्राचीननव्यन्यायशास्त्रपरिचयः
- पदार्थविमर्शः
- प्रामाण्यविचारः
- वृत्तिविचारः
- शक्तिज्ञानहेतुताविचारः
- शाब्दबोधप्रक्रिया
- आत्मख्याति-असत्ख्याति-सदसत्ख्यातीनां विमर्शः
- सांख्य-बौद्ध-जैनमतविमर्शः
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

8. वेदान्तः

- वेदान्तसम्प्रदायपरिचयः
- महावाक्यविचारः
- ब्रह्मस्वरूपम्
- विवर्तपरिणामयोस्तुलना
- मोक्षः
- अन्तर्यामिस्वरूपविचारः, भूतयोनिस्वरूपनिर्णयः वैश्वानरस्वरूपनिर्धारणञ्च
- अज्ञान-अध्यारोप-अपवाद-लिङ्गशरीरोत्पत्ति-पञ्चीकरणानि
- ब्रह्मणः कर्तृत्व-सर्वज्ञत्व-वृत्तिविचारः
- जीवैकत्वानेकत्वविचारः
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

9. सांख्ययोगदर्शनम्

- प्रमाणानि
- प्रकृतिस्वरूपम्
- सत्कार्यवादः
- गुणवादः
- गुणस्वरूपम्
- महदादिलक्षणम्
- मोक्षस्वरूपम्
- सृष्टिप्रक्रिया
- पुरुषस्वरूपम्
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

10. सर्वदर्शनम्

- भारतीयवैदिकावैदिकदर्शनप्रमुखसिद्धान्तानां परिचयः
- सांख्यतत्त्वानि
- अष्टाङ्गयोगः
- समाधिः
- आगमेषु शिवशक्तिस्वरूपम्
- शून्यवादः
- स्याद्वादः
- भक्तितत्त्वम्
- आधुनिकयुगे सर्वदर्शनोपयोगः
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

11. साहित्यम्

- संस्कृतसाहित्येतिहासः (प्रमुखकाव्यानां कवीनाञ्च परिचयः)
- काव्यलक्षणं काव्यभेदाः
- काव्यगुणाः काव्यदोषाश्च
- वृत्तिविमर्शः
- रससूत्रविमर्शः
- ध्वनिविमर्शः
- अलङ्काराः
- अलङ्कारशास्त्रस्य सम्प्रदायाः
- छन्दांसि
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

12. जैनदर्शनं प्राकृतभाषा च

- जैनदर्शनस्य प्रमुखाचार्याणां ग्रन्थानाञ्च परिचयः
- अनेकान्तः स्याद्वादश्च
- रत्नत्रयम् (सम्यग्दर्शनम्, सम्यग्ज्ञानम्, सम्यक्चरित्रञ्च)
- पञ्चव्रतानि (अहिंसा, सत्यम्, अस्तेयम्, ब्रह्मचर्यम्, अपरिग्रहः चेति)
- सप्ततत्त्वानि षड्द्रव्याणि च
- प्रमाणनयविवेचनं जैनकर्मसिद्धान्तश्चेति
- प्राकृतभाषायाः प्रमुखाणाम् आगमानां परिचयः
- प्राकृतभाषायाः भेदाः तेषां वैशिष्ट्यञ्च
- प्राकृतदार्शनिकग्रन्थानां प्राकृतकथासाहित्यस्य च परिचयः
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

13. बौद्धदर्शनम्

- प्रारम्भिकः बौद्धधर्मः बौद्धसङ्गीतयश्च
- चत्वारः दर्शनप्रस्थानाः - वैभाषिकः, सौत्रान्तिकः, माध्यमिकः, योगाचारश्च
- चत्वारि आर्यसत्यानि, अष्टाङ्गिकः मार्गः, पुनर्जन्म च
- कर्मवादः, अनात्मवादः प्रतीत्यसमुत्पादश्च
- बौद्धन्यायपरम्परायाः उद्भवः विकासः च
- धर्मकीर्तेः दिङ्नागस्य च योगदानम्
- प्रमाणस्य सामान्यलक्षणं प्रमाणसङ्ख्याविप्रतिपत्तिः प्रत्यक्ष-अनुमान-प्रमाणे च
- निर्वाणस्य अवधारणा परिभाषा प्रकाराः दार्शनिकं महत्त्वञ्च
- निर्वाणप्राप्तेः मार्गः - शीलं, समाधिः, प्रज्ञा च
- अन्ये स्नातकोत्तरस्तरीयविषयाः

14. शिक्षाशास्त्रम्

- भारतीयपाश्चात्त्यदर्शनानि, प्रमुखशैक्षिकविचारकाः, शिक्षाया समाजेन सह सम्बन्धः, सांस्कृतिकः प्रभावश्च
- अधिगमसिद्धान्ताः, अभिप्रेरणा, बुद्धिः, व्यक्तित्वञ्च
- पाठ्यक्रमस्य अवधारणा, सिद्धान्ताः, प्रकाराः, मूल्याङ्कनं, नवीनप्रवृत्तयश्च
- अनुसन्धानस्य प्रकाराः (गुणात्मकः मात्रात्मकश्च), न्यादर्शः(Sampling), तथ्यसङ्कलनं तथ्यविश्लेषणं सांख्यकीयविधयश्च
- शैक्षिकप्रौद्योगिक्याः संकल्पना, कक्षायां सूचनासम्प्रेषणप्रविधेः (ICT) भूमिका, ई-अधिगमः, शिक्षणे नवाचाराश्च
- संस्कृतशिक्षणविधयः, सूक्ष्म-शिक्षणं समूहशिक्षणञ्च
- मूल्याङ्कनस्य सिद्धान्ताः, परीक्षणनिर्माणं आकलननीतिश्च
- समावेशन-संकल्पना, विविधशक्तयः, विशिष्टच्छात्राणां कृते शिक्षण-युक्तयः, समताऽऽधारितशिक्षाच
- शैक्षिक-प्रबन्धनस्य सिद्धान्ताः कार्यपद्धतिः, संस्थागतनेतृत्वं विद्यालय-संघटनञ्च
- वैश्वीकरणम्, लिङ्ग-समता, मूल्य-शिक्षा, पर्यावरण-शिक्षा, आजीवनाधिगमः, समकालिकसमस्याश्च

15. हिन्दी

- हिन्दी का उद्भव और विकास
- हिन्दी की ऐतिहासिक पृष्ठभूमि।
- हिन्दी का भौगोलिक विस्तार
- हिन्दी की उपभाषाएँ और बोलियाँ
- हिन्दी भाषा - प्रयोग के विविध रूप- बोली, जनभाषा, मानक भाषा, राजभाषा, राष्ट्रभाषा, सम्पर्क भाषा और मातृभाषा
- संचार माध्यम और हिन्दी, कम्पूटर और हिन्दी एवं हिन्दी की संवैधानिक स्थिति
- हिन्दी साहित्य के इतिहास लेखन की पद्धतियाँ
- भक्तिकाल , रीतिकाल ,आधुनिक काल, हिन्दी गद्य का उद्भव और विकास
- हिन्दी कहानी, हिन्दी नाटक , हिन्दी एकांकी, हिन्दी निबंध एवं हिन्दी आलोचना
- अन्य स्नातकोत्तर स्तर के विषय

16. पालि (भाषा एवं साहित्य)

- पालि' शब्द की व्युत्पत्ति एवं पालि भाषा का उद्गम स्थल
- पालि-व्याकरण की परम्परा एवं वैशिष्ट्य
- तिपिटक का सामान्य परिचय
- विनयपिटक, सुत्तपिटक एवं अभिधम्मपिटक का परिचय
- दीघनिकाय - ब्रह्मजालसुत्त एवं कूटदन्तसुत्त
- मज्झिमनिकाय - सतिपट्ठानसुत्त
- धम्म-संगीतियों का परिचय
- अट्ठकथा साहित्य का परिचय एवं अट्ठकथाकारों - बुद्धदत्त, बुद्धघोस एवं धम्मपाल का योगदान
- पालि काव्य-साहित्य एवं वंस साहित्य का सामान्य परिचय
- स्नातकोत्तर स्तर के अन्य विषय

17. English

- Drama
- Poetry
- Fiction, short story
- Non-Fictional Prose
- Language: Basic concepts, theories and pedagogy. English in Use
- English in India: history, evolution and futures
- Cultural Studies
- Literary Criticism
- Literary Theory post-World War II
- Other postgraduate level subjects

18. राजनीतिविज्ञान

- स्वतन्त्रता, समानता, न्याय, अधिकार, लोकतन्त्र एवं नागरिकता
- भारतीय एवं पाश्चात्त्य राजनीतिक विचारक
- राजनीतिक परम्पराएँ - उदारवाद, अनुदारवाद, समाजवाद, मार्क्सवाद, नारीवाद, पारिस्थितिकवाद, बहुसंस्कृतिवाद एवं उत्तर- आधुनिकतावाद
- भारत में उपनिवेशवाद, राष्ट्रीय आन्दोलन और विऔपनिवेशीकरण (Decolonisation)
- भारतीय लोकतन्त्र और भारतीय राजनीतिक व्यवस्था
- अन्ताराष्ट्रीय संगठन एवं क्षेत्रीय संगठन
- ग्रीन पॉलिटिक्स तथा अन्ताराष्ट्रीय समस्याएँ।
- भारत की विदेश नीति
- भारत में जेंडर और राजनीति
- अन्य स्नातकोत्तर स्तर के विषय

19. भारतीय विधिशास्त्र

- विधिशास्त्र का परिचय और उसका महत्त्व
  Introduction and Importance of Jurisprudence
- कानून और न्याय की अवधारणा
  Concept of Law and Justice
- विधिशास्त्र की शाखाएँ: विश्लेषणात्मक, ऐतिहासिक और नैतिक विधिशास्त्र
  Branches of Jurisprudence: Analytical, Historical, and Ethical Jurisprudence
- भारतीय कानूनी प्रणाली का इतिहास और विकास
  History and Development of Indian Legal System
- संविधान और उसके सिद्धान्त
  Constitution and its Principles
- दायित्व और अधिकार के सिद्धान्त
  Principles of Duties and Rights
- विधिनिर्माण के सिद्धान्त और प्रक्रिया
  Principles and Process of Legislation
- कानून का सामाजिक और आर्थिक प्रभाव
  Social and Economic Impact of Law
- न्यायिक व्याख्या और विधिक तर्क
  Judicial Interpretation and Legal Reasoning
- भारतीय विधि में पारम्परिक और आधुनिक चुनौतियाँ
  Traditional and Modern Challenges in Indian Law

20. Computer Science & Natural Language Processing

- Advanced Data Structures and Algorithms – Principles and applications of trees, graphs, dynamic programming, greedy methods, and analysis of algorithmic complexity, with emphasis on research applications.
- Theory of Computation and Formal Languages – Automata theory, language types, Turing machines, computational complexity, and their relevance in computational linguistics and AI.
- Advanced Database Systems – Relational and non-relational databases, schema design, normalization, transaction management, and big data frameworks for research.

- Machine Learning and Deep Learning – Supervised/unsupervised learning, neural architectures, transformers, applications in pattern recognition, NLP, and AI-driven research.
- Natural Language Processing (NLP) – Text processing, morphology, syntax, semantics, discourse analysis, information extraction, sentiment analysis, machine translation, and research tools/libraries, with focus on Sanskrit.
- Computer Networks and Cybersecurity – Network protocols, distributed architectures, modern security techniques, cryptography, privacy preservation, and secure data exchange in research systems.
- Software Engineering for Research Systems – Advanced SDLC models, UML modelling, agile methods, software verification, validation, and reproducible research workflows.
- Information Retrieval and Web Mining – Search algorithms, indexing, ranking, semantic web, knowledge graphs, and advanced web data mining for linguistic corpora.
- Cloud Computing and Distributed Systems – Principles, architectures, virtualization, resource management, high-performance computing, and security in large-scale research platforms.
- Research Methodology and Data Analytics – Advanced statistical methods, experimental design, hypothesis testing, corpus-based approaches, data visualization, and scientific reporting.

आदर्शप्रश्नपत्रप्रारूपम्

Model Question Papers

अवधिः - होराद्वयम् **पूर्णाङ्कः 60**

Duration - Two hours Full marks - 60

सर्वे प्रश्नाः समाधेयाः All questions are to be answered

(अ-भागः A - Part)

अनुसन्धानपद्धतिः (Research Methodology)

संक्षेपेण उत्तरं लिखत (शब्दसीमा 200) **4 x 5 = 20**

Write brief answers (word limit: 200)

1. अनुसन्धानस्य अर्थं विलिख्य तत्प्रकारान् वर्णयत ।

   Write the meaning of research and describe its types.

2. संस्कृतक्षेत्रे अनुसन्धानस्य आवश्यकतां प्रतिपादयत।

   Explain the necessity of research in the field of Sanskrit.

3. राष्ट्रियशिक्षानीतौ (2020) अनुसन्धानसम्बद्धविषयान् वर्णयत।

   Describe the research-related aspects in the National Education Policy (2020).

   अथवा Or

   सम्बद्धसाहित्यस्य अनुसन्धाने महत्त्वं प्रतिपादयत।

   Explain the importance of research in related literature.

4. कयोश्चिद् द्वयोः गुणात्मकशोधविध्योः परिचयं लिखत।

   Write an introduction to any two qualitative research methods.

   अथवा Or

   समस्याचयनस्य स्रोतांसि वर्णयत।

   Describe the sources for selecting a problem.

विस्तरेण उत्तरत (शब्दसीमा 500) **1 x 10 = 10**

Write a detailed answer (word limit: 500)

5. केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य शोधनीतौ निर्दिष्टानि शोधप्रधानक्षेत्राणि कानि ? विस्तरेण वर्णयत।

   Which are the prominent research areas specified in the research policy of Central Sanskrit University? Describe in detail.

   अथवा Or

   किञ्चन शोधशीर्षकं स्वीकृत्य शोधप्रस्तावनिर्माणं कुरुत ।

   Choose any research topic and prepare a research proposal.

ब-भागः (वैकल्पिकः)

B-Part (Optional)

साहित्यम्

संक्षेपेण उत्तरं लिखत (शब्दसीमा 200) **4 x 5 = 20**

6. अलङ्कारशब्दस्य व्युत्पत्तिं प्रदर्श्य शब्दार्थलङ्कारयोः भेदं प्रतिपादयत।
7. भरतमुनेः रससूत्रं विलिख्य अभिनवगुप्तस्य अभिव्यक्तिवादं निरूपयत।
8. काव्ये दोषां किंरूपाः? कस्यचिदेकस्य पददोषस्य सोदाहरणं विमर्शं कुरुत।

अथवा

काव्यस्य ध्वनिसम्प्रदायस्य परिचयं संक्षेपेण लिखत।

9. औचित्यस्य लक्षणं विलिख्य काव्ये तस्य आवश्यकतां प्रतिपादयत।

अथवा

'रीतिरात्मा काव्यस्य' इति वर्णयत ।

विस्तरेण उत्तरत (शब्दसीमा 500) **1 x 10 = 10**

10. अलङ्कारशास्त्रदृशा शब्दशक्तिं विमर्श्य व्यञ्जनाशक्तेः आवश्यकतां निरूपयत।

अथवा

अलङ्कारशास्त्रे अनुसन्धानस्य आवश्यकतां प्रतिपादयत ।

ब-भागः (वैकल्पिकः)

B-Part (Optional)

राजनीतिशास्त्र

संक्षेप में उत्तर लिखिए । (शब्दसीमा 200) **4 x 5 = 20**

Write a brief answer (word limit: 200)

6. नागरिकता (Citizenship) की प्रमुख विशेषताएँ तथा इसके अधिकारों की विवेचना कीजिए।

   Explain the main features of citizenship and discuss its rights.

7. स्वतंत्रता, समानता और न्याय के सिद्धांतों को भारत के संविधान में किस प्रकार प्रतिबिम्बित किया गया है?

   How are the principles of liberty, equality, and justice reflected in the Indian Constitution?

8. उदारवाद (Liberalism) और समाजवाद (Socialism) की राजनीतिक परम्पराओं की चार प्रमुख विशेषताएँ लिखिए।

   Write four major features of the political traditions of liberalism and socialism.

   अथवा Or

   डॉ. भीमराव अम्बेडकर की भारतीय राजनीतिक विचारधारा का संक्षिप्त परिचय दीजिए।

   Give a brief introduction to Dr. B.R. Ambedkar's political thought.

9. उपनिवेशवाद (Colonialism) एवं विऔपनिवेशीकरण (Decolonization) में अन्तर स्पष्ट कीजिए।

   Differentiate between colonialism and decolonization.

   अथवा Or

   भारत की विदेश नीति के दो प्रमुख उद्देश्य स्पष्ट कीजिए।

   Clarify two main objectives of India's foreign policy.

विस्तारपूर्वक उत्तर लिखिए – **1 x 10 = 10**

Write a detailed answer (word limit: 500)

10. पाश्चात्त्य एवं भारतीय राजनीतिक विचारकों के प्रमुख योगदानों की तुलनात्मक समीक्षा कीजिए।
    Write a comparative review of the selected contributions of Western and Indian political thinkers.

    अथवा Or

    लोकतन्त्रीकरण (Democratization) की प्रक्रिया तथा भारत में इसके समेकन की प्रमुख चुनौतियों का वर्णन कीजिए।

    Describe the process of democratization and the major challenges in its consolidation in India.